

УДК 159.922:316.77

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.10>

ПРИРОДА МОТИВАЦІЇ ЛЮДИНИ: СУЧАСНІ НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ

Наталія Пророк

*Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України,
вул. Паньківська, 2, м. Київ, Україна, 01033
e-mail: n.v.prorok@gmail.com*

Проблема мотивації поведінки і діяльності належить до проблем, інтерес до яких ніколи не згасне. Нині в науці накопичено численний теоретичний і експериментальний матеріал щодо психологічного феномену мотивації. Окремі аспекти, складники мотивації розглядаються з різних теоретичних позицій. У підсумку ці наукові підходи доповнюють один одного, хоча єдиної інтегральної теорії мотивації до сих пір не створено.

У цій статті фокусується увага на логіці розвитку поглядів щодо детермінації людської поведінки та на тих аспектах мотивації, які допоможуть зрозуміти особливості мотивації сучасних учнів. Розглянуто теорії мотивації, які розроблено останніми роками: *гедоністичні* (в яких підкреслюється провідна роль задоволення, афективних процесів в актуалізації, регулюванні та підтримці набутих форм поведінки); теорії *зростання чи актуалізації* (до яких належать теорії психологів, які працювали у гуманістичній парадигмі і виходили з уявлень про активну природу людини, вся поведінка якої регулюється одним об'єднувальним мотивом – тенденцією до самоактуалізації, до зростання, руху вперед); теорії *когнітивного* напрямку психології (в яких мотивація розглядалася як когнітивно-афективний процес, спрямований на стимулювання і підтримку поведінки, яка має певну мету, увага дослідників перемістилася на такі внутрішні показники мотивації як очікування результату, уявлення про причини успіхів і невдач, їх пояснення і передбачення).

Показано, що завдяки дослідженням феномену самоефективності з'явився науковий інтерес до вивчення конкретних соціальних і когнітивно-афективних механізмів мотивації; відбулося збагачення наукових уявлень про конструкти цілей і намірів, процесів цілеутворення. Глибокий аналіз внутрішньої та зовнішньої мотивації людини було здійснено в теорії самодетермінації. Показано, що в сучасній психології мотивації спостерігаються спроби інтегрувати основні конструкти, які описують різні компоненти мотивації, запропоновані в рамках різних теорій. Визначено, що розглянуті роботи з проблем мотивації мають широкі пояснювальні можливості щодо механізмів мотивації поведінки та діяльності.

Ключові слова: мотивація поведінки, цілі, внутрішня і зовнішня мотивація, самоефективність, самодетермінація, самоактуалізація.

Проблема мотивації поведінки і діяльності завжди викликала підвищений інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних психологів. Адже від мотивації залежить успіх будь-якої діяльності, саме вона виступає першою ланкою в структурі поведінки особистості (О.М. Леонтьєв). Мотивація до учіння (бажання вчитися, стійкий інтерес до пізнавальної та навчальної діяльності) є основним чинником наскрізної компетентності – «уміння вчитися».

Нині в науці накопичено численний теоретичний і експериментальний матеріал щодо психологічного феномену мотивації. Окремі аспекти, складники мотивації (зовнішня, внутрішня, процеси цілепокладання тощо) розглядаються з різних теоретичних позицій. У підсумку ці наукові підходи доповнюють один одного, хоча єдиної інтегральної теорії мотивації до сих пір не створено. У цьому огляді психологічної

літератури ми хочемо звернути увагу на логіку розвитку поглядів на детермінацію людської поведінки та на ті аспекти мотивації, які, на нашу думку, найбільш важливі для розуміння особливостей мотивації сучасних учнів.

Нас зацікавив аналіз наукових досліджень проблем мотивації, які здійснив Л.А. Первін [8, с. 180–183]. Усі теорії мотивації, які розроблено останніми роками, він розділяє на три широкі категорії: 1) гедоністичні (чи теорії вдоволення); 2) теорії зростання (чи актуалізації); 3) когнітивні (чи теорії потреби у знаннях).

Теорії першої групи в тій чи іншій формі підкреслюють *провідну роль задоволення* в організації поведінки. У деяких із них (зокрема, в теорії драйву Р. Вудворса) робиться акцент на зусиллях, які здійснює людина у напрямі зниження напруги. Драйв розглядається як джерело рушійної сили чи енергії у функціонуванні організму.

Пов'язаним із поняттям «драйв» є поняття «потреби», яке, наприклад у системі Г. Мюррея, є основним мотиваційним поняттям. Навколишні об'єкти розглядалися ним у термінах тиску чи характеристик, пов'язаних із можливістю вдоволення потреби. К. Левін також вважав, що всю поведінку людини приводять у рух стани потреби чи напруження. Тобто, потреба – це сила, яка штовхає організм до дій.

У гедоністичних теоріях мотивації розглядалося і поняття зовнішнього стимулу чи спонукання. Так, у теорії спонукань У. Макдугала акцент було зроблено на асоціації стимулів із задоволенням чи болем і цілеспрямованому прагненні організму досягнути різноманітних наслідків (цілей чи кінцевих результатів) [8, с. 180–183]. Цей учений підкреслював і значення активних зусиль людини у напрямі цілей, які асоціюються із задоволенням.

У моделі мотивації, яка спирається на поняття афекту, також було показано, що зусилля організму спрямовуються на максимізацію афекту, який доставляє задоволення, і мінімізацію неприємного афекту. Так, П.Т. Юнг у своїх роботах звертав увагу, що стимули (внутрішні чи зовнішні) набувають спонукальної сили шляхом асоціації із емоційним збудженням, яке здебільшого переживається як позитивне чи негативне за своїм характером [там само].

У процесі поступового накопичення життєвого досвіду шляхом асоціації різних стимулів із емоційним збудженням людина випрацьовує систему цінностей. Отже, було зроблено висновок, що афективні процеси відіграють центральну роль в організації, актуалізації, регулюванні та підтримці набутих форм поведінки. На наш погляд, гедоністичні моделі мотивації, у яких підкреслюється роль емоцій у мотиваційних процесах, є дуже важливими для розуміння впливів цифрового світу на цю сферу особистості.

До концепцій другої групи (зростання чи актуалізації) Л.А. Первін відносить теорії психологів, які працювали у гуманістичній парадигмі [8]. У їхніх роботах ми знаходимо багато важливих ідей щодо мотивації поведінки. Це не тільки «піраміда потреб» А. Маслоу, яку цитує ледь не кожен, хто розмірковує про природу людини. Величезну роль у розвитку постнекласичної психології зіграла гіпотеза К. Роджерса, згідно з якою вся поведінка людини регулюється одним об'єднувальним мотивом – *тенденцією до самоактуалізації*, до зростання, руху вперед.

Тобто (конкретизуючи цю тенденцію до рівня потреб), поведінка людини мотивується потребою розвиватися і покращуватися. Вчений вважав, що тенденція до самоактуалізації є головною рушійною силою життя і активним процесом, який відповідає за те, що людина завжди прагне *до якоїсь мети* (до змін в оточенні, до творчості, до гри, до досліджень тощо). Ця *тенденція* існує у кожній людині і лише чекає *відповідних умов*, щоб виявити себе. Вона рухає людину в напрямі підвищення власної автономії і самодостатності [9, 5, 6].

Отже, аналізуючи особливості мотивації дорослої людини, представники гуманістичного підходу виходили із уявлень про *активну природу людини*, яка відповідає за своє життя і може впливати на нього. А. Маслоу, К. Роджерс та інші дослідники вважали, що мотивацію особистісного й інтелектуального зростання, яка генетично притаманна людині, не можна пояснити тільки *принципом задоволення* (за У. Макдугалом). Люди – це істоти, «які постійно бажають», хочуть бути більш щасливими, більш ефективними, хочуть реалізовуватися, ставати кращими, більше подібати собі і рухатися в напрямі до ідеалу досконалості, хоча немає надії досягнути його [2, с. 34].

Звернімо увагу і на глибокий аналіз *феномену впевненості у собі*, який провів А. Маслоу [5]. На жаль, про цей аспект мотивації психологи і педагоги згадують не так часто, як він на те заслуговує. Вчений вважав, що впевненість у собі є важливим джерелом творчої енергії індивіда, і шукав її відмінності від гордині і гріховної гордості.

Із гуманістичної психології «виріс» *когнітивний напрям*, у якому для вирішення важливих питань мотивації стали розглядати пізнавальні процеси. У цих теоріях (третьої групи) *мотивація* розуміється як когнітивно-афективний процес, спрямований на стимулювання і підтримку поведінки, яка має певну мету [2, с. 49]. У роботах представників *когнітивного підходу* в психології головний фокус досліджень міститься у сфері *внутрішньої мотивації*, яка вважається базовою і розвиток якої необхідно стимулювати. Тому увага дослідників перемістилася із зовнішніх поведінкових показників мотивації і зовнішніх факторів (стимулів), які здійснюють вплив на мотивацію, на такі *внутрішні показники* як очікування результату, уявлення про причини успіхів і невдач, їх пояснення і передбачення та інше [1, 7].

У руслі когнітивного підходу отримала розвиток *мотивація досягнень*, яка, на думку експертів з американської психології, стала фундаментальним напрямом із багатим емпіричним базисом [4, 2, 12]. У дослідженнях, здійснених у цій парадигмі, значну увагу приділяють комплексним когнітивно-афективним процесам, які лежать в основі людської мотивації і впливають на успішність у продуктивній діяльності.

Крім того, здійснюються спроби побудови *інтегральної картини* мотивації, яка заснована на аналізі взаємодії людини із середовищем [2]. Саму мотивацію досягнення вважають чи *генералізованим, стабільним утворенням* (яке більш-менш рівномірно розподілено за різними видами діяльності, як тих, що мають на меті певні досягнення, – навчання, робота, спорт, так і тих, які стосуються взаємодії з людьми, міжособистісних відносин тощо) [13]; чи *ситуаційно-специфічним конструктором* (який залежить від конкретної сфери активності індивіда, у яких може виявлятися мотивація досягнення. Йдеться про такі види діяльності як навчання, робота, спорт; і ті, які стосуються взаємодії з людьми, міжособистісних відносин тощо) [11].

В якості *когнітивних предикторів мотивації* досягнення пропонувалося безліч психологічних конструктів: локус контролю (Дж. Роттер); каузальні атрибуції (Б. Вайнер); стиль пояснення успіхів і невдач (М. Селігман); тип уявлень про здібності (К. Двек); віра у свої здібності виконати певну роботу чи самоефективність (А. Бандура); контроль, який сприймається суб'єктом (Е. Скіннер); самоцінність (М. Кавінгтон); орієнтація на себе чи на певне завдання тощо [2, с. 47].

У сучасній психології домінує *соціально-когнітивний* підхід до уявлень про природу мотивації людини і її базові потреби. Значну роль у розумінні детермінант поведінки людини відіграла *соціально-когнітивна* теорія А. Бандури, відповідно до якої психологічне функціонування людини описується в термінах безперервної взаємодії трьох груп факторів – поведінкових, когнітивних і тих, які належать до навколишнього середовища [11]. Хочемо акцентувати увагу на важливому постулаті, який

сформулював цей науковець: між особистістю (її поведінкою, уявленнями) і оточенням відбувається постійна взаємодія – *взаємний детермінізм*; хоча оточення і впливає на поведінку, самі люди теж можуть здійснювати певний вплив на власну поведінку.

Найбільше визнання у психології отримала одна зі складових частин теорії А. Бандури – *концепція самоефективності*, яка увібрала в себе результати численних досліджень, проведених у рамках концепцій локусу контролю, каузальних атрибуцій і навченої безпомічності. *Самоефективність* А. Бандура визначив як «судження людей про свої здібності організовувати і виконувати ланцюжок дій, необхідних для *досягнення встановлених заздалегідь типів результатів* діяльності» [2, с. 173].

На його думку, *самоефективність* і є ключовою (центральною і дуже важливою) детермінантою людської поведінки. А. Бандура вважав, що привабливість успішного результату (його цінність) і віра у цей позитивний результат (очікування успіху) недостатні для запуску мотивації суб'єкта. Необхідна також впевненість у собі, точніше *віра у власні здібності* справлятися з таким видом діяльності. Згідно досліджень, впевненість у власній ефективності впливає на наполегливість, емоційні, поведінкові і когнітивні реакції на труднощі і невдачі, здійснення складних когнітивних стратегій і здебільшого сприяє високим досягненням.

Суб'єкт оцінює свою відповідність певним вимогам конкретної задачі, а не те, які в нього є здібності, чи як він про себе думає. Тобто, уявлення про *самоефективність* – це часткова, специфічна характеристика індивіда; у нього існує багато *самоефективностей*, пов'язаних із різними змістовними областями, із різними діяльностями. Наприклад, уявлення про *самоефективність* в області математики можуть відрізнятися від уявлень про *самоефективність* в області літератури [2, 11, 12].

У своїх роботах А. Бандура описує джерела, механізми *самоефективності*, їх вплив на мотиваційні, когнітивні і емоційні процеси, на успішність діяльності [11]. Згідно з його теорією, *оцінка самоефективності* базується на чотирьох джерелах інформації: досвіді власних досягнень у діяльності, спостереженнях за чужими досягненнями, вербальних переконаннях і емоційному та фізіологічному стані, який сприймається. Тобто, *самоефективність* – це продукт складного процесу самопереконання, який відбувається на основі когнітивної обробки (оцінки, зіставлення, інтеграції) різних джерел інформації про ефективність [2, с. 185].

Теорія *самоефективності* А. Бандури дала поштовх багатьом сучасним дослідженням у галузі психології мотивації та саморегуляції. Ці дослідження показали, що *уявлення про ефективність* суттєво впливають на діяльність людини [4, 12, 6]. Зокрема, люди із *високою самоефективністю* виявляють більшу наполегливість, стикаючись із труднощами, отримують більш високі оцінки під час навчання, ставлять перед собою більш високі цілі, частіше досягають успіхів і мають краще фізичне і психічне здоров'я, кращі навчальні вміння тощо [2].

Так, у психолого-педагогічних дослідженнях D.H. Schunk було показано, що усвідомлена учнем ефективність позитивно корелює із кількістю вирішуваних математичних задач [2, с. 187]. Інші дослідження засвідчили, що *самоефективність* здійснює незалежний самостійний вплив на підвищення академічних досягнень учнів і студентів (на матеріалі математики та предметів загально-наукового циклу); на розвиток учбових вмінь, на наполегливість [там само].

Завдяки дослідженням А. Бандури виник інтерес до вивчення конкретних *соціально-когнітивно-афективних механізмів* мотивації; відбулося збагачення наукових уявлень про *конструкти цілей і намірів*, у тому числі і завдяки розгляду *когнітивної оцінки індивідом зовнішніх стимулів* (які спонукають його до діяльності); було розро-

блено *взаємопов'язані когнітивні змінні*, які безпосередньо *співвідносяться із поведінкою*, спрямованою на досягнення: очікування виконання діяльності (ймовірність досягнення результату); сприйняття власної компетентності і причин певних результатів, а також їх зв'язків із емоційними процесами, які супроводжують діяльність [1, 4, 6].

Глибокий аналіз внутрішньої та зовнішньої мотивації людини було здійснено Е. Десі та Р. Райаном під час розроблення *теорії самодетермінації*, в основі якої лежало нове розуміння базових потреб людини. Спираючись на праці гуманістичного напрямку і власні дослідження, ці вчені стверджують, що *внутрішня мотивація* базується на трьох вроджених (організмічних) потребах: компетентність, само детермінація (автономія); взаємозв'язок з іншими людьми (чи сприйняття іншими людьми).

Остання потреба включає встановлення з іншими людьми надійних взаємин, які вдовольняють індивіда; стосунків, заснованих на почутті приналежності і прив'язаності. Названі потреби існують в усіх людей (вроджені) і є важливими для функціонування внутрішньої мотивації, тому їх необхідно розвивати [14, 2, 6], адже саме на внутрішню мотивацію необхідно насамперед спиратися у процесі навчання і виховання.

У багатьох дослідженнях було вивчено фактори, які сприяють розвитку внутрішньої мотивації, і знайдено фактори, які знижують внутрішню мотивацію: винагорода, у тому числі грошова; очікування винагороди і її акцентування; спостереження за досліджуваними; терміни закінчення діяльності; оцінки; нав'язування цілей діяльності; ситуація змагання. Усі ці фактори отримували переконливе пояснення з точки зору фрустрації базових потреб у контролі і самодетермінації, які, за теорією Е. Десі та Р. Райана, є основою внутрішньої мотивації [14, 4].

Також було встановлено, що зовнішня і внутрішня мотивація не існують окремо одна від одної, не протилежні полярно, а між ними існують взаємопереходи. Наприклад, коли діти в родині починають вчитися виконувати різні справи, вони часто мотивуються зовнішніми факторами, джерелом яких є батьки. Згодом приходить розуміння необхідності виконувати правила і поступово присвоюються (інтерналізуються) батьківські цінності і стандарти.

Пристаючи до учіння, праці, діти здебільшого мотивуються соціальними мотивами (зовнішніми), а вже потім зацікавлюються цією діяльністю. Зокрема, за допомогою процесу *інтерналізації* (який є певним континуумом) здійснюється перехід від регуляції за допомогою зовнішніх факторів до саморегуляції. Тобто, інтерналізація є механізмом трансформації зовнішньої і внутрішньої мотивації.

У дослідженнях було показано, що зовнішньо мотивована поведінка з віком має тенденцію ставати все більш внутрішньо регульованою, але дуже важливим внеском у розуміння мотивації людини є відкриття авторів теорії самодетермінації про те, що винагородження внутрішньо мотивованих людей призводить до послаблення їхньої мотивації [2, 4, 6].

Серед важливих аспектів (компонентів, складників) мотивації більшість дослідників значну увагу приділяють процесам цілеутворення (цілепокладання) [10, 4, 1, 3]. Виділяють такі основні функції цілей як запуск, підтримка і регуляція діяльності. Науковці наголошують, що цілі переплітаються із мотивами, зокрема *результативні цілі* тісно пов'язані із показниками зовнішньої, а *навчальні цілі* – із показниками внутрішньої мотивації.

Важливість *постановки цілей для розвитку мотивації* до учіння (наприклад, розвитку внутрішнього інтересу до вирішення задач) була доведена у багатьох експериментальних дослідженнях [10, 12, 3, 7]. Знову згадаємо А. Бандуру, який вважав, що *досягнення цілей* дає можливість *відчувати успіх*. Саме це почуття, на його думку,

є важливим джерелом самоефективності, допомагає індивіду підтримувати зусилля під час виконання будь-якої справи від початку і до кінця [11].

Розглянуті роботи з проблем мотивації, на наш погляд, мають широкі пояснювальні можливості щодо механізмів мотивації поведінки та діяльності. Підсумуємо цей невеличкий огляд висновком авторитетних психологів: у сучасній психології мотивації спостерігаються спроби *інтегрувати* основні конструкти, які описують різні компоненти мотивації, запропоновані в рамках різних теорій (зокрема такі як локус контролю, каузальні атрибуції, самоефективність тощо). Адже *взаємодія конструктів* є кращим предиктором успішності діяльності, ніж якийсь один конструкт [4, 2, 6].

Більшість учених вважає, що поведінка і мотивація «народжуються» із взаємодії особистісних і ситуативних факторів, а особистість трактується як когнітивно-афективна єдність. Ситуації ж не здійснюють прямого впливу на індивіда: їхній вплив *опосередкований* активною когнітивною переробкою інформації, яка відбувається у свідомості людини.

Список використаної літератури

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. М. : Смысл, 2002. 480 с.
2. Гордеева Т.О. Психология мотивации и достижения М. : Смысл, Издательский центр «Академия», 2006. 336 с.
3. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции : учебное пособие. 3-е изд. СПб : Питер, 2006. 208 с.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности : монография. М. : Смысл, 1999. 486 с.
5. Маслоу А.Х. Мотивация и личность. СПб : Питер, 2012. 352 с.
6. Постнеклассическая педагогическая психология: ценностно-смысловой тренд : монография / М.С. Яницкий, А.В. Серый, М.С. Иванов и др. Кемерово : ГБУ ДПО «КРИПО», 2017. 202 с.
7. Психология : підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. Київ : Либідь, 1999. 558 с.
8. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. СПб : Питер, 2003. 1096 с.
9. Роджерс К. Вчиться бути вільним. *Гуманістична психологія*: антологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів: у 3-х томах / упорядники й наукові редактори Роман Трач (США) і Георгій Балл (Україна). Київ : Пульсари, 2001. Т. 1. Гуманістичні підходи у західній психології ХХ ст. С. 38–61.
10. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). К. : Миллениум, 2003. 152 с.
11. Bandura A. Self efficacy. Theexerciseofcontrol. New-York : FreemanandCo. 1997.
12. Cervone D. (1997). Social-cognitive mechanisms and personality coherence: Self-knowledge, situational beliefs, and crosssituational coherence inperceived self-efficacy. *Psychological Science*. V. 8. P. 43–50.
13. Peterson C., Semmel A., Bayer C., Abramson L., Metalsky G., Seligman M.E.P. (1982). The attributional style questionnaire. *Cognitive therapy and research*. V. 6(3). P. 287–300.
14. Ryan R., Deci E. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. V. 55. P. 68–78.

DERIVATION OF HUMAN MOTIVATION: MODERN SCIENTIFIC VIEWS**Natalia Prorok**

*G. S. Kostiyk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
2, Pankivska Str., Kyiv, Ukraine, 01033
e-mail: n.v.prorok@gmail.com*

The problem of motivation of behavior and activity belongs to the problems, the interest in which will never fade. To date, science has accumulated extensive theoretical and experimental material on the psychological phenomenon of motivation. Some aspects and components of motivation are considered from different theoretical positions. As a result, these scientific approaches complement each other, although a single integrated theory of motivation has not yet been created.

This article focuses on the logic of the development of views on the determination of human behavior and on those aspects of motivation that will help to understand the characteristics of motivation of modern students. Motivation theories developed in recent years are considered: hedonistic (which emphasizes the leading role of pleasure, affective processes in the actualization, regulation and maintenance of acquired behaviors); theories of growth or actualization (which include the theories of psychologists who worked in the humanistic paradigm; they proceeded from the notions of the active nature of human, all the behavior of which is regulated by one unifying motive – the tendency to self-actualization, to growth, to move forward); theory of cognitive direction of psychology (in which motivation was seen as a cognitive-affective process aimed at stimulating and supporting behavior that has a specific purpose; and the attention of researchers shifted to such internal indicators of motivation as expectations of results, ideas about the causes of successes and failures, their explanations and predictions, etc.).

It is shown that due to the study of the phenomenon of self-efficacy there is a scientific interest in the study of specific social and cognitive-affective mechanisms of motivation; there was an enrichment of scientific ideas about the constructs of goals and intentions, the processes of goal formation. An in-depth analysis of internal and external human motivation was carried out in the theory of self-determination.

It is shown that in modern psychology of motivation there are attempts to integrate the basic constructs that describe the different components of motivation, which are proposed in different theories. It is determined that the considered works on the problems of motivation have wide explanatory possibilities concerning the mechanisms of motivation of behavior and activity.

Key words: motivation of behavior, purposes, internal and external motivation, self-efficacy, self-determination, self-actualization.